УДК 373.5.013.42:316.362.31

DOI: 10.12958/2227-2844-2021-1(339)-2-140-147

Отрощенко Наталія Леонідівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Старобільськ, Україна

nataliy29ot@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1448-7852>

РОЗРОБКА ПРОГРАМИ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЩОДО ПІДТРИМКИ НЕПОВНИХ СІМЕЙ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Всі людські проблеми починаються і закінчуються у сім'ї. Сім'я – це основа збереження культури, етичних норм, традицій народу, основа соціальної естафети суспільства, основа виживання суспільства та окремої особистості, всебічної підтримки людини. У всі часи головні функції сім'ї об'єднувалися навколо однієї – виховання дітей. Сім'я репрезентує суспільство в цілому, є його мініатюрним відображенням. У ній здійснюється соціалізація людини. Досвід, якого людина набуває у сім'ї, визначає її індивідуальну поведінку, створює внутрішню конструкцію реальності, на основі якої особистість сприймає навколишнє середовище.

Однак в останні роки демографи, соціологи, психологи, педагоги та інші фахівці виявляють тривогу у зв'язку з глибокою системною кризою інституту сім'ї, яка проявляється у деформації традиційних сімейних устоїв і сімейного виховання.

Однією з найпоширеніших серед неблагополучних є неповна сім'я. Діти в неповних сім'ях часто стають учасниками та свідками подій, що мають психотравмуючий характер. Відсутність повноцінного зразка для внутрішньо-родинної соціалізації майже завжди веде до певних порушень у психічному та особистісному розвитку дитини, що чинить серйозний вплив на подальше особисте і суспільне життя дитини. Тому дана категорія дітей потребує підтримки і захисту як з боку держави, так і з боку кваліфікованих у цій галузі фахівців.

Проблемам соціально-педагогічної роботи з неповними сім'ями присвячено наукові пошуки Т. Алексєєнко, О. Безпалько, І. Зверєвої, А. Капської, О. Максимовича, І. Пеші. У законі України «Про охорону дитинства» поняття «неповна сім'я» визначається як: – неповна сім'я – це сім'я, що складається з матері або батька і дитини. О. Максимович визначає неповну сім'ю, як: 1) сім'ю, яка характеризується специфічною формою інститування, порушенням внутрішньої структури і

деформацією батьківських і подружніх стосунків; 2) категорії сімей, в яких дитина (або декілька) до 16 років проживає з одним із батьків, що несе за неї повну відповідальність (Максимович, 2004). Разом з тим, аналіз наукової літератури показав, що залишаються недостатньо розробленими питання соціально-педагогічної допомоги неповним сім'ям, які складаються з батька та дитини (дітей). Саме тому *метою* нашого дослідження стало теоретичне обґрунтування та розробка програми щодо соціально-педагогічної підтримки дітей із неповних сімей в умовах закладу загальної середньої освіти. Для досягнення мети використано загальнонаукові методи теоретичного рівня (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення науково-теоретичних та емпіричних даних), методи емпіричного дослідження (спостереження, бесіда, аналіз документів та методики діагностики психологічних станів).

Сьогодні теоретична ідея соціально-педагогічної підтримки знайшла відображення в практичній діяльності соціальних педагогів й уявляє собою систему соціально-педагогічної діяльності, що забезпечує розкриття особистісного потенціалу дитини, включаючи допомогу дітям, батькам, вчителям у подоланні соціальних, психологічних, особистісних труднощів. Тому для вирішення проблем дітей, які виховуються в неповній сім'ї, необхідно для початку здійснити діагностику проблемних явищ у дітей, що заважають нормальному функціонуванню даної категорії сім'ї, та вже на підставі отриманих даних розробити й апробувати програму соціально-педагогічної підтримки дітей з неповних сімей у закладі загальної середньої освіти.

Відповідно до закону «Про захист персональних даних», ми не будемо вказувати назву закладу загальної середньої освіти, де проводили соціально-педагогічний експеримент. Експериментальна група була сформована в такий спосіб: при бесіді з соціальним педагогом закладу загальної середньої освіти ми виявили класи, в яких навчається найбільша кількість дітей з неповних сімей (9 «А», 9 «Б», 9 «В» класи).

Аналіз соціальної паспортизації сімей учнів 9-х класів за 2019 – 2020 навчальний рік показав, що кількість неповних сімей, що мають дітей в 9-му класі, становить 25% від загальної кількості сімей учнів 9-х класів. Майже 88% батьків з неповних сімей зазначили низький рівень матеріальної забезпеченості. Даний факт пояснюється не тільки відсутністю одного з батьків, але також низькооплачуваною роботою або відсутністю роботи батька, що залишився. Ці причини було вказано у соціальних паспортах неповних сімей. Якщо порівняти дану категорію сімей з повними сім'ями, то тут спостерігається дещо інша картина. Так, відсоток повних сімей, чия матеріальна забезпеченість нижче офіційно встановленого рівня прожиткового мінімуму, склав 43%, що набагато менше порівняно з неповними сім'ями.

Після проведеного аналізу отриманих результатів, при спільній бесіді з класними керівниками та соціальним педагогом, при вивченні

шкільної документації нами було відібрано 16 учнів 9-х класів для подальшого дослідження.

Діагностикою проблем дітей з неповних сімей став психосоціальний стан дітей, куди увійшли діагностика рівня тривожності (методика «Шкала тривожності» Дж. Тейлора), агресивності (опитувальник Басса-Дарки), визначення соціально-психологічної адаптації (методика К. Роджерса і Р. Даймонд) та визначення самооцінки (методика «Альтернативний список якостей особистості») (Шапарь, 2006).

Результати дослідження свідчать про те, що кількість дітей з високим рівнем тривожності порівняно невелика (28%), але якщо врахувати той факт, що у половини дітей (50%) є тенденція до розвитку високої тривожності, то тут доводиться говорити про групу ризику, у якій за умови несприятливого збігу обставин рівень тривожності може стати високим. Тому в даному випадку соціально-педагогічна підтримка буде охоплювати дітей з високим рівнем тривожності й дітей, у яких існує ризик розвитку високої тривожності.

Діагностика щодо виявлення рівня агресії у підлітків відрізняється особливістю методики, в якій диференційовані прояви агресії, ворожості, негативізму і почуття провини. Це дозволяє в свою чергу говорити не тільки про підлітків з високим рівнем агресії, але також про тих, у кого високий рівень ворожості (заздрість, ненависть до оточуючих, недовіра до людей і переконаність, що інші люди приносять шкоду), прояв негативізму (опозиційна манера в поведінці проти усталених традицій і законів). Прояви почуття провини можна зіставити з проявом заниженої самооцінки, оскільки цей вид реакції характеризується переконанням людини, що вона погана, несе зло, відчуває докори сумління.

Прояв негативізму і почуття провини за даною методикою не корелюється за ступенем вираженості, оскільки загального середнього показника, за яким можна судити про високий або низький рівень, немає. Отже, за результатами діагностики, кількість дітей, які проявляють реакцію негативізму, склала 5 осіб або 31%. Кількість дітей, які відчувають докори сумління, склала 3 особи або 19%.

Методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонд визначає сукупність психологічних проявів, що супроводжують процес соціально-психологічної адаптації та її інтегральні показники (адаптація, інтернальність, прийняття інших, прийняття себе, емоційна комфортність, прагнення до домінування). За допомогою даної методики можна проаналізувати рівень соціально-психологічної адаптації підлітків, а також виявити сфери соціальної дезадаптації.

Отже, під час діагностики ми визначили, що низьким рівнем інтегрального показника «Адаптація» (узгодженість вимог соціального середовища і особистісних потреб, інтересів, мотивів) володіє 8 осіб (50%), у решти присутній середній рівень – 8 осіб (50%).

Показник «Самоприйняття» (рівень задоволеності собою): середній рівень – 14 осіб (87,5%), у 2 осіб (12,5%) – високий рівень. Показник «Ухвалення інших» (рівень потреби у взаємодії з іншими людьми): низький рівень – 4 людини (25%), середній рівень – 12 осіб (75%).

За показником «Емоційна комфортність» (емоційне ставлення до навколишньої дійсності): 8 осіб (50%) – низький рівень; 8 осіб (50%) – середній рівень. Показник «Інтернальність» (суб'єктивний контроль): низький показник – 2 особи (12,5%), середній показник – 12 осіб (75%), високий показник – 2 особи (12,5%).

Показник «Прагнення до домінування» (рівень прагнення до лідерства / підпорядкування): 12 осіб (75%) – низький рівень, у решти 4 осіб – середній рівень (25%).

За шкалою «Зовнішній контроль», виявлено низькі значення (10 осіб, 62,5%), що говорить про схильність підлітків приписувати причини того, що відбувається зовнішнім чинникам (випадок, доля, навколишнє середовище тощо). За шкалою «Відомість» (прагнення бути підлеглим, виконувати чийсь доручення) високий рівень переважає у 6 осіб (37,5%). Відзначається високий рівень шкали «Ескапізм» (відхід від проблем, уникнення) у 8 осіб (50%).

Щодо результатів дослідження самооцінки, то вони виявилися дещо іншими, ніж передбачалося отримати. Так, у 75% дітей завищена самооцінка, у 25% – адекватна самооцінка і жодної дитини із заниженою самооцінкою. Ми припускаємо, що завищена самооцінка у більшості дітей пояснюється тим, що спрацював захисний механізм в оцінці якостей своєї особистості (страх опинитися найгіршим насправді призвів до того, що діти приписували собі позитивні якості особистості з тим, щоб поважати себе у власних очах). Тобто, ця суперечність показує, що самооцінка у підлітків пов'язана з тими внутрішніми переживаннями, конфліктами, яка властива їм в силу їх особистісного становлення і пов'язана з проблемами, пов'язана з їх вихованням в неповній сім'ї.

Таким чином, аналіз результатів діагностики дозволив виявити ті сфери життя, в яких дитина з неповної сім'ї зазнає труднощів і потребує соціально-педагогічної підтримки. Це, в першу чергу, психосоціальний стан дітей, які виховуються в неповних сім'ях. Високий рівень тривожності, агресивності, проблеми в оцінці своїх особистих якостей, низький рівень інтегрального показника «Адаптації» – всі ці виявлені проблеми дитини вимагають розв'язання не тільки шляхом надання соціально-психолого-педагогічної допомоги, а й шляхом вибудовування індивідуальної соціально-педагогічної підтримки дитини з метою саморозвитку, самоорганізації й самореалізації конкретної дитини.

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури та отриманих результатів діагностики, нами була розроблена програма соціально-педагогічної підтримки дітей з неповних сімей «Ти – автор!».

Програма складається з 4 тематичних розділів. Кожен розділ включає теми, які були визначено відповідно до проблем, які виявлено в

результаті діагностики, і виходячи з індивідуальних запитів кожного підлітка.

Вивчення тем кожного розділу передбачає проведення занять у формі «Дискусійного кіноклубу», за розробленим нами певним алгоритмом:

- 1 крок: заняття, яке включає перегляд відеоматеріалів в контексті тематичного розділу, подальше групове обговорення, групову та індивідуальну рефлексію;
- 2 крок: заняття із застосуванням активних методів навчання, а саме тренінгу, ділових та рольових ігор тощо;
- 3 крок: підсумкове домашнє завдання – підведення підсумків занять тематичного розділу. Приклади: твір, презентація, складання колажу цілей тощо. Будується в тематичній логіці всіх попередніх занять і виступає додатковим діагностичним матеріалом.

Соціально-педагогічна програми передбачає роботу з батьками у напрямку «Взаємодія з батьками», а також з педагогічним колективом школи.

Мета програми: створення умов для успішної соціалізації дітей з неповних сімей за допомогою надання соціально-педагогічної підтримки.

Завдання програми:

- здійснити корекцію психосоціального стану дітей;
- підвищити рівень емоційної комфортності дітей;
- допомогти дитині в усвідомленні позитивних життєвих цілей;
- навчити навичкам вирішення проблемних ситуацій;
- сформувати навички конструктивного спілкування;
- надати консультаційну допомогу батькам;
- підвищити рівень педагогічної компетентності батьків;
- ознайомити педагогічний колектив з методами и формами роботи з дітьми з неповних сімей.

Програма реалізується за трьома напрямками:

- соціально-педагогічна підтримка дітей;
- взаємодія з батьками;
- взаємодія з педагогічним колективом.

Принципи роботи:

- принцип гуманістичної спрямованості (норми поваги і доброзичливого ставлення до кожного учасника програми);
- принцип конфіденційності (нерозголошення інформації);
- принцип діалогічності (довіра, вибудовування безпекового діалогу);
- принцип соціальної адекватності (облік соціальної ситуації розвитку і реальних соціальних відносин);
- принцип стимулювання самовиховання.

Етапи реалізації програми:

1. Здійснення індивідуальної роботи з підлітками.

2. Реалізація групових занять.

3. Організація взаємодії з батьками неповних сімей.

Вік дітей: 14-15 років.

Термін реалізації програми: навчальний рік 2019/2020.

Очікувані результати:

- позитивна динаміка рівня емоційної комфортності дитини;
- підвищення рівня адаптації до соціального середовища;
- позитивні зміни в поведінці і спілкуванні;
- підвищення рівня інформованості батьків щодо виховання дітей;
- зменшення кількості батьків і дітей, що стоять на внутрішньо-шкільному обліку.

Методи роботи: бесіда, практикум, дискусія, ділова гра, тренінг, розігрування ситуацій, круглий стіл тощо.

Основні методи роботи відносяться до категорії активних, тобто, підліток у процесі роботи виступає суб'єктом взаємодії, яка носить творчий, пошуковий характер.

Форми роботи: індивідуальна; групова.

Необхідне забезпечення: відеозаписи, аудіозаписи, презентації, рекомендації, дошка, аркуші паперу, ручки, фломастери.

Отже, для вирішення проблем дітей, які виховуються в неповній сім'ї, була здійснена діагностика проблемних явищ у дітей, що заважають нормальному функціонуванню даної категорії сім'ї та на підставі отриманих даних було розроблено програму соціально-педагогічної підтримки дітей з неповних сімей у закладі загальної середньої освіти «Ти автор!». Програма реалізується за трьома напрямками: соціально-педагогічна підтримка підлітків, взаємодія з батьками та взаємодія з педагогічним колективом. Програма побудована у відповідності до основних сутнісних характеристик соціально-педагогічної підтримки. Наразі проблема соціально-педагогічної підтримки дітей із неповних сімей закладу є актуальною та потребує подальшого дослідження.

Список використаної літератури

1. Максимович О., Постовий В. Особливості виховання дітей з розлучених сімей: навчально-методичний посібник. Київ: ДЦССМ, 2004. 140 с. **2. Шапарь В. Б.** Практическая психология: инструментарий. Ростов н/Д: «Феникс», 2006. 688 с.

References

1. Maksymovych, O., & Postovyi, V. (2004). Osoblyvosti vykhovannia ditei z rozluchenykh simei [Features of raising children from divorced families]. Kyiv: DTSSM [in Ukrainian]. **2. Shapar', V. B.** (2006). Prakticheskaya psihologiya [Practical psychology]. Rostov n/D: «Feniks» [in Russian].

Отрошенко Н. Л. Розробка програми діяльності соціального педагога щодо підтримки неповних сімей в умовах закладу загальної середньої освіти

У статті акцентовано, що досвід, якого людина набуває у сім'ї, визначає її індивідуальну поведінку, створює внутрішню конструкцію реальності, на основі якої особистість сприймає навколишнє середовище. Охарактеризовано процес діагностики психосоціального стану дітей з неповних сімей, куди увійшли діагностика рівня тривожності, агресивності, визначення соціально-психологічної адаптації та визначення самооцінки. Наголошено, що аналіз результатів діагностики дозволяє виявити ті сфери життя, в яких дитина з неповної сім'ї зазнає труднощів і потребує соціально-педагогічної підтримки. На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури та отриманих результатів діагностики було розроблено програму соціально-педагогічної підтримки дітей з неповних сімей «Ти – автор!», яка реалізується за трьома напрямками: соціально-педагогічна підтримка підлітків, взаємодія з батьками та взаємодія з педагогічним колективом. Резюмовано, що програму побудовано у відповідності до основних сутнісних характеристик соціально-педагогічної підтримки.

Ключові слова: заклад загальної середньої освіти, неповна сім'я, діти, соціально-педагогічна підтримка, програма.

Отрошенко Н. Л. Разработка программы деятельности социального педагога по поддержке неполных семей в условиях учреждения общего среднего образования

В статье акцентировано, что опыт, который человек приобретает в семье, определяет его индивидуальное поведение, создает внутреннюю конструкцию реальности, на основе которой личность воспринимает окружающую среду. Охарактеризован процесс диагностики психосоциального состояния детей из неполных семей, куда вошли диагностика уровня тревожности, агрессивности, определение социально-психологической адаптации и определения самооценки. Отмечено, что анализ результатов диагностики позволяет выявить те сферы жизни, в которых ребенок из неполной семьи испытывает трудности и нуждается в социально-педагогической поддержке. На основании анализа психолого-педагогической литературы и полученных результатов диагностики была разработана программа социально-педагогической поддержки детей из неполных семей «Ты – автор», которая реализуется по трем направлениям: социально-педагогическая поддержка подростков, взаимодействие с родителями и взаимодействие с педагогическим коллективом. Резюмированы, что программа построена в соответствии с основными сущностными характеристиками социально-педагогической поддержки.

Ключевые слова: заведение общего среднего образования, неполная семья, дети, социально-педагогическая поддержка, программа.

Otroshchenko N. Development of the Program of Activity of the Social Teacher Concerning Support of Single-Parent Families in the Conditions of Establishment of General Secondary Education

The article emphasizes that the experience that a person acquires in the family determines its individual behavior, creates an internal structure of reality, on the basis of which the individual perceives the environment. The process of diagnosing the psychosocial state of children from single-parent families is described, which includes the diagnosis of the level of anxiety, aggression, determination of socio-psychological adaptation and determination of self-esteem. It is emphasized that the analysis of diagnostic results allows to identify those areas of life in which a child from a single-parent family is experiencing difficulties and needs socio-pedagogical support. After the analysis of the obtained results, during a joint conversation with class teachers and a social pedagogue, during the study of school documentation, we selected 16 students of 9th grades for further research. Based on the analysis of psychological and pedagogical literature and the obtained diagnostic results, a program of social and pedagogical support for children from single-parent families «You are the author!» Was developed, which is implemented in three areas: social and pedagogical support for adolescents. It is summarized that the program is built in accordance with the main essential characteristics of socio-pedagogical support. The problem of socio-pedagogical support for children from single-parent families is relevant and needs further research.

Key words: general secondary education institution, single-parent family, children, social and pedagogical support, program.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2021 р.

Прийнято до друку 26.03.2021 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.